

DÜNYA'DA DELİLİK OSMANLI'DA DİVANELİK

Müjen İlnem

Bu kitabın yayın hakkı PHOENIX YAYINEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

DÜNYA'DA DELİLİK OSMANLI'DA DİVANELİK

Yazar: Müjen İlnem

Editör: Gülşen Demirci

Grafik Tasarım: İrem Nur Acar

©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.

Kasım 2025, Ankara

ISBN No: 978-605-7789-75-4

Phoenix Yayınevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 11003

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Baskı: Vadi Grafik Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi 1420. Cd. No: 58

Ostim Yenimahalle/Ankara

Sertifika No: 47479

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

**DÜNYA'DA DELİLİK
OSMANLI'DA DİVANELİK**

İÇİNDEKİLER

ÖZGEÇMİŞ	4
TEŞEKKÜR.....	7

1. BÖLÜM

Giriş	11
1.1 Literatür Değerlendirmesi	16

2. BÖLÜM

Osmanlı Öncesi Dönemde Delilik	29
2.1 Antikçağ'da Delilik	30
2.1.1 Deliliğe Dair Söylenceler	45
2.1.2 Antikçağ'da Tedavi Kurumları	46
2.1.3 Antikçağ ve Günümüzde Deliliğin Toplumsal ve Hukuki Sonuçları	47
2.2 İslami Dönemde Delilik.....	50
2.2.1 Tercüme Devri	51
2.2.2 Telif Devri	52
2.2.3 Hastaneler	65
2.3 Selçuklular'dan Osmanlı'ya Kadar Müslümanlarda ve Türklerde Deliliğe Bakış ve Tedavi	68

3. BÖLÜM

Osmanlı'da Delilik	75
3.1 16. Yüzyıla Kadar Osmanlı'da Delilik	76
3.2 16. Yüzyıldan Modern Tıbbın Doğuşuna Kadar Delilik.....	103

4. BÖLÜM

16. Yüzyıl Avrupa'sının Deliliğe Bakış Açısının 16. Yüzyıl Osmanlı Bakış Açısıyla Karşılaştırılması.....	135
---	-----

5. BÖLÜM

Sonuç.....	157
KAYNAKÇA	161
DİZİN.....	183

1. BÖLÜM

Giriş

Deli sözcüğünün etimolojisine bakacak olursak: Türkçede telmek; delmek, sürüye katmak, azmak, sağa sola bakınmak, dengesini yitirme gibi anlam genişlemesiyle tel kökünden türemiş eylemleri içermektedir. Gerçek anlamda telü, delü, deli sözcüğü delen, delik açan, sürüye katılan, sağa sola bakınıp duran, azan, dengesiz demektir. Latince *dalivus* (deli, çılgın, azgın) sözcüğü, Türkçedeki tel - del köküyle yakınlık göstermektedir. Farsçada *divane*, Arapçada *mecnun*, deli sözcüğünün karşılıklarıdır.¹

“Delilik” olgusu ve ruhsal hastalıklar tarih boyunca insanların ilgi odağı olmuştur. Söz konusu hastalıklar toplumsal ve kültürel inançlar çerçevesinde ele alınmış ve tedavisinde manevi ve sembolik yöntemler öne çıkmıştır.² Zira animizmin³

¹ İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 2004), 175 - 176.

² Kriton Dinçmen, *Deskriptiv ve Dinamik Psikiyatri* (İstanbul: Atlas Kitabevi Yayınları, 1969), 15.

³ Orhan Öztürk, Aylin Uluşahin, *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I - II*, (Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri, 2008), 251,740. Animistik düşünce; ilkel topluluklarda, çocuklarda, şizofreni hastalığını geçirenlerde görülür. Söz konusu durumu çocukta şöyle ifade edebiliriz. Çocuk cansız nesneyi canlı kabul eder; onlarla ilişkili kurar, konuşur ve onları dinler. Şizofrenide ise düşünce; yer, zaman, nedensellik kavramlarını tanımayabilir; birbirine karşıt duygu ve düşünceler yan yana bulunabilir. Düşünce büyüsel ve animistik yani mantık dışıdır.

egemen olduğu dönemlerde anormal davranışların cin, peri ve şeytan gibi doğaüstü güçlerden kaynaklandığı düşünülmüştür.⁴ Bahsedilen dönemde toplulukların ruhsal liderleri olan şamanlar, kötü ruhları uzaklaştırdıklarına inandıkları çeşitli ritüeller ve yöntemlerle hastalıkları iyileştirmeye çalışmışlardır.⁵

Hastalıkları genellikle tanrılar veya doğaüstü güçlerle ilişkilendiren bu gibi iptidai yaklaşımlara son noktayı koyan kişi MÖ 5. yüzyılda yaşamış, İslami kaynaklarda Bukrat ve İbukrat gibi isimlerle anılan, ünlü hekim Hipokrat olmuştur.⁶ O, Antik Yunan tıbbının temel taşlarını yerleştirerek hastalıkları, doğaüstü olarak değil, doğal sebeplerle açıklamayı benimsemiştir. Söz konusu yaklaşım, tıbbın bilimsel bir temele oturmasına ve hastalıkların tedavisinde daha rasyonel, gözleme dayalı yöntemlerin geliştirilmesine önayak olmuştur.⁷ Dolayısıyla söz konusu yaklaşımı ile akıl hastalıklarını dirimsel perspektif ile değerlendirmiştir.⁸ Hipokrat ve onun görüşlerini benimseyen hekimler, bedenın sıvıları (kan, sarı safra, kara safra ve balgam) dengede olduğunda sağlıklı bir vücuda sahip olunacağını savunmuşlardır. Mamafih söz konusu sıvılar arasında bir dengesizlik meydana geldiğinde biyolojik olarak, insanların bu durumdan etkilenerek çeşitli ruhsal ve fiziksel hastalıklarla karşılaşacaklarını düşünmüşlerdir. Zira Hipokrat, kara safraının artışının kişilerde çeşitli ruhsal semptomlar yaratarak melankoliye neden olabileceğinden de bahsetmiştir.⁹ Ayrıca ruhsal bozuklukları mani, melankoli ve frenitis olarak üçe ayırdığı ve bu tasnif ile her bir bozukluğun belirli biyolojik sebeplerle ilin-

⁴ Öztürk ve Uluşahin, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I, 2.

⁵ Öztürk ve Uluşahin, Ruh Sağlığı ve Bozuklukları I, 2.

⁶ Esin Kâhya, "Hipokrat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18:121 - 119.

⁷ Esin Kâhya, "Hipokrat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18:121 - 119.

⁸ Yener Özen ve Oğuzhan Taşdemir, "Anormal Kavramına Ruh Sağlığı Üzerinden Bir Bakış", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 14, 2 (2022), 174 - 184.

⁹ Haydar Akın, *Delilik Melankoli Cinlenme Hristiyan Batı Dünyasında Aykırılık Yaratan Hallerin Tarihi*, (İstanbul: Verba Yayıncılık, 2021), 112 - 113.

tili olduğunu savunduğu görülmektedir.¹⁰

Ruhsal bozukluklarla ilgili tarihsel süreçte Ortaçağ'ın İslam coğrafyası hekimleri ve müellifleri önemli gelişmeler kaydetmişlerdir. Örneğin 10. ve 11. yüzyıllar arasında yaşamış ünlü Türk hekimi İbni Sina, *El-Kânûn Fi't-Tıbb* adlı eserinde akıl hastalıklarını sınıflandırmış ve bu hastalıkların tedavisinde kullanılacak terkiplerden bahsetmiştir.¹¹ Bahse konu olan dönemin tıbbi bilgisine katkı sağlamış ve ruhsal hastalıkların tedavisinde bilimsel bir yaklaşım geliştirilmesine öncülük etmiştir. Aynı dönem Avrupa'sında ise söz konusu ruhsal rahatsızlıklarla ilgili düşünceler hususunda ilerici bir tutumdan ziyade iptidai yaklaşımların benimsendiği görülmektedir. Zaman zaman bazı hekimler ve felsefeciler farklı anlayışlara sahip olsa da ekseriyetle akıl hastaları yok sayılmış ve toplumdan tecrit edilerek bir yere kapatılmaları yönünde uygulamalara devam edilmiştir. Bu arkaik anlayış neredeyse 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Ancak insan aklının ve zihninin gelişimi üzerine yapılan araştırmalarla birlikte söz konusu rahatsızlıkların ruh sağlığı bozukluğu veya hastalığı nedeniyle meydana geldiği düşünülmeye başlanmıştır.¹² Böylece modern tıbbın ilerlemesiyle birçok psikiyatrik rahatsızlık tanımlanmış ve sınıflandırılmıştır. Bahsedilen gelişmeler ışığında normallik ile anormal ruhsal semptomların ayırt edilmesi mümkün hale gelmiştir.

¹⁰ Akın, *Delilik Melankoli Cinlenme*, 155 - 157.

¹¹ Hilmi Özden, "Büyük Türk Bilgini İbni Sina", *Osmangazi Tıp Dergisi*, Özel, (2023). 10 - 11. Doi:10.20515/otd.1389039, İbni Sina, *Tahbüzü'l-Mathûn El-Kânûn Fi't-Tıbb* 3., çev. Tokadı Mustafa Efendi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018,) 156 - 233.

¹² E. Bruce Goldstein, *Bilişsel Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 33 - 34. Zihin biyolojik anlamda insanda duyular aracılığıyla idrak, dikkat, bellek, duygu, dil, karar verme, düşünme ve akıl yürütme gibi faaliyetleri yürüten ve denetleyen bir mekanizmadır. Ayrıca zihin, amaçlarımıza ulaşmak için eyleme geçiren, yaşamla ilgili tasarımlar yaratan ve anlayış geliştiren bir süreç olarak tanımlanmaktadır.

Delilik ve ruhsal rahatsızlıklara ilişkin Osmanlı harici tarihsel süreç, yukarıda özetlenen çerçevede tezahür etmiştir. Osmanlı toplumunun ruhsal bozukluklara yaklaşımının ve kullandığı tedavi yöntemlerinin; belirli toplumsal, kültürel ve dini faktörlere dayandığı görülmektedir. Bu bağlamda ruhsal bozukluğu olan kişiler bazen halk içinde barınmış, bazen de bimarhane ve tımarhane gibi sağlık kurumlarında çeşitli yöntemlerle tedavi edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu kurumlarda hastalar hem tıbbi hem de manevi destek almışlardır. Bahse konu olan hastalıklara sahip bireyler toplum tarafından ise genellikle *deli*, *mecnun* ve *cünun* gibi terimlerle yaftalanmış ve dışlanmıştı. Dolayısıyla bu kavramlar, dönemin ruhsal bozukluklara dair bilimsel anlayışının ve toplumun bu hastalıklarla olan reel ilişkisinin anlamlandırılmasına ve bağdaştırılmasına yönelik önemli ipuçları sunmaktadır.

Kitabımız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı öncesi toplumların deliliğe bakış açıları incelenmiştir. Özellikle Antikçağ'daki Hipokrat, Platon, Soranus, Aristoteles ve Rufus gibi önemli bilim insanlarının ruh sağlığı ve akıl hastalıklarına ilişkin görüşleri ele alınmıştır. Ayrıca akıl hastalıklarının günümüzdeki teşhis yöntemleri, tedavi süreçleri ve kökeninde yatan sebepleri açıklama çabasında olan bilimsel teoriler ve yaklaşımlar ile Antikçağ'daki yaklaşımlar ve tedaviler karşılaştırılarak aralarında bulunan benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmuştur. Söz konusu dönemde delilerin hukuki statüleri-ne de değinilmiştir. Devamında İslami dönemde yetişen önemli müellifler ve bilim insanlarının delilik hakkındaki felsefi ve tıbbi yaklaşımları ele alınmıştır. Er-Râzî, El-Mecûsî, İbni Sina, Kindî ve Belhî gibi dönemin önde gelen İslam hekimlerinin ruh sağlığı ve akıl hastalıklarına dair katkıları vurgulanmış; akıl hastalıklarının tedavisi amacıyla kurulan hastaneler ve tedavi yöntemleri detaylandırılmıştır. Bununla birlikte Türklerin delilik kavramına bakış açıları, "deli" bireylere karşı tutumları ve

söz konusu akıl hastalıklarına yönelik tedavi yöntemleri incelenmek suretiyle konunun tarihsel bağlamda anlaşılması amaçlanmıştır. Bu bölümde son olarak Selçuklu ve Türkiye Selçukluları döneminde kurulan şifahanelerin ve dönemin somut vaka örneklerinin detaylandırılması suretiyle söz konusu dönemin delilik anlayışının tarihsel anlatısının bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik çaba sarf edilmiştir.

İkinci bölümde, Osmanlı hekimlerinin akıl hastalıklarına yönelik tıbbi ve felsefi yaklaşımları incelenmiştir. Osmanlı dönemi şair tezkirelerinde yer alan, ruhsal problemleri olan şairlerin biyografilerinden örnekler sunularak akıl hastalıklarının belirtileri tartışılmıştır. Ayrıca 15. ve 16. yüzyıllarda akıl hastalarının hukuki durumları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Devamında 16. ve 18. yüzyıllar arasında delilik kavramına yönelik bakış açısı genel hatlarıyla dönemin hekimleri ve filozoflarının eserleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca Evliya Çelebi'nin akıl hastaları ve tımarhanelerle ilgili gözlemlerine, vaka örneklerine yer verilmiştir. Söz konusu dönemde akıl hastalarının hukuki durumu, İstanbul kadı sicilleri ve Osmanlı arşiv belgeleri kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Dönemin Osmanlı sultanları olan İbrahim (1615 - 1648) ve I. Mustafa'nın (1591 - 1639) akıl sağlıkları, devlet yönetimi üzerindeki etkileri bağlamında incelenmiştir. Ayrıca 16. yüzyılda Avrupa toplumunun delilik kavramına bakışı, akıl hastalıklarının nedenlerini açıklama çabaları ve tedavi amaçlı yapılan ritüeller tartışılmıştır. Bahse konu olan dönemde açılan akıl hastanelerinin işleyişi ve hastalarla ilgili uygulamalar da detaylandırılmıştır.

Son bölümde ise 16 - 18. yüzyıl Osmanlı Devleti ile 16 - 18. yüzyıl Avrupa'sında akıl hastalarına yönelik bakış açıları, tedavi yöntemleri ve bu bireylere yönelik tutumlar karşılaştırılarak her iki toplumun yaklaşımları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilmiştir.

Ortaçağ'da Avrupa'da yaşayan hekimler ve din adamları, akıl hastalıklarının doğaüstü varlıklar ve olaylar tarafından meydana getirildiğine inanıyorlardı. Fakat o dönemdeki İslam hekimleri, daha sonra da Osmanlı hekimleri Galen'in ve Hipokrat'ın öğretilerini izlemeye devam ediyor ve onların akıl hastalıkları için geliştirdiği temel fikirlere katkı yapıyorlardı. Ayrıca akıl hastalarına daha insancıl tedaviler uyguluyorlar, onları topluma kazandırıyorlardı. Ancak bu yaklaşımı o çağlardaki Avrupa halklarında görmek zordur. Bu hastaları ya "bir yerlere" kapatıyorlar ya da akıl hastalığının şeytanın işi olduğu düşünüyorlardı. Acının, akıl hastalarının içindeki *Demon*'u, kötü ruhları dışarı çıkaracağına inanıyorlardı. Bu yüzden akıl hastalarının tedavisi ya kırbaçlama, dayak, zincirlenme oluyordu ya da din adamları tarafından acı veren farklı teknikler deneniyordu.

1.1 Literatür Değerlendirmesi

Kitabımızda özellikle üzerinde durulması gereken bazı temel kaynaklardan faydalanılmıştır. Söz konusu kaynaklar araştırmamızın hem derinliğini artırmak hem de özgün bir perspektif sunmak açısından büyük önem taşımaktadır. Delilik ve akıl hastalıklarıyla ilgili olarak geçmişten günümüze kadar yapılan önemli çalışmalara yer vermek, kitabımızın sağlam bir bilimsel temele dayandırılmasını sağlamaktadır. Bahsedilen kaynaklar yalnızca teorik çerçeveyi değil aynı zamanda tarihsel süreçlerin, kültürel bağlamların ve tıbbi gelişmelerin anlaşılmasını da mümkün kılmaktadır.

Michael W. Dols'un *Majnun: The Madman in Medieval Islamic Society* adlı eserinde, Ortaçağ İslam toplumlarında akıl hastalıklarına ve *mecnun* olarak tanımlanan bireylere yönelik bakış açısını detaylı bir şekilde incelediği görülmektedir. O, öncelikle Galenos'un akıl hastalıklarına dair öğretilerinden yola çıkarak, El-Mecûsî ve İbni Sina gibi Müslüman hekimlerin bahsedilen

alandaki katkılarına değinmiştir. Bunların yanı sıra İslam toplumlarında deliliğin nedenleri, tedavi yöntemleri ve şeriata göre bu bireylerin yasal haklarının korunması gibi konulara da odaklanmıştır. Ayrıca eserinde, Müslüman toplumlarda akıl hastalarına yönelik toplumsal toleransın ve bu bireylerin toplum içindeki kabulünün altını çizen örnekler sunarak değerli bir perspektif ortaya koymuştur. Bu sayede Ortaçağ'da Müslüman toplumlarda yaşayan akıl hastalarının, aynı dönemdeki Avrupa toplumlarına kıyasla daha özgür ve anlayışlı bir çevrede varlıklarını sürdürebildiklerini anlamamıza katkı sağlamıştır. Ayrıca İlkçağ ve İslam medeniyetlerinde delilere yönelik bakış açısını, bu bireylere uygulanan tedavi yöntemlerini, hekimlerin akıl hastalarına yönelik uygulamaları, delilere özel hastaneleri ve zihinsel bozuklukları anlamaya yönelik eserler kaleme alan müelliflerin çalışmalarını tanıma fırsatı elde edilmiştir. Bahse konu olan durum için Didem Gamze Dinç tarafından Türkçe'ye *Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli* adıyla kazandırılan çeviri versiyonundan faydalanılmıştır.¹³

Rüya Kılıç'ın *Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik* adlı eseri, Osmanlı'daki delilik anlayışını derinlemesine inceleme-siyle dikkat çekmektedir. Kılıç, söz konusu eserde hem şer'îye mahkemelerinin uygulamaları, hem seyyahların gözlemleri hem de Osmanlı arşiv belgelerinin sunduğu verilerden yararlanarak dönemin adalet anlayışının, toplumsal değerlerinin ve akıl hastalarına yönelik yaklaşımının nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu eser, çalışmamızda Osmanlı'daki delilik olgusunu hem hukuki hem de toplumsal boyutları ile ele almamız açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca eserde yer alan erken modern dönem Osmanlı hekimlerinin, müellif-lerin ve seyyahların gözlemleri doğrultusunda delilik olgusuna dair detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Osmanlı'daki "delilik" anla-

¹³ Michael W. Dols, *Mecnun: Ortaçağ İslam Toplumunda Deli*, çev. Didem Gamze Dinç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2023).

yışı farklı perspektiflerden ele alınmasına yardımcı olmuştur.¹⁴

Haydar Akın tarafından yazılan *Delilik, Melankoli, Cinlenme: Hristiyan Batı Dünyasındaki Aykırılık Yaratıcı Hallerin Tarihi* adlı eser, Arkaik dönemden başlayarak 18. yüzyıla kadar olan tarihsel süreçte melankoli, cinlenme, veba ve Rönesans'ta melankoliye bakış gibi konuları ele almaktadır. Eser, ruhsal bozuklukları hem tıbbi hem de felsefi bakış açılarıyla değerlendiren Avrupa'daki ve Arkaik dönemdeki hekimler ile filozofların bu konudaki eserlerini ve çıkarsamalarını incelemekte, aynı zamanda bu ruhsal durumların doğurduğu sosyal olaylardan da bahsetmektedir. Çalışmamızda, eserde yer alan Arkaik ve İlkçağ dönemleri hekimlerinin akıl hastalıklarına dair yaklaşımlarından faydalanılmıştır. Ayrıca eserden Ortaçağ ve Rönesans Avrupa'sının delilik anlayışındaki gelişmeler ve o dönemde bu konu ile ilgilenen müelliflerin ve hekimlerin yaptığı çalışmaları anlamak bağlamında da faydalanılmıştır.¹⁵

Ali Babaoğlu'nun kaleme aldığı *Psikiyatri Tarihi* adlı yapıtı, psikiyatri açısından uzun bir tarihsel süreci ele alması nedeniyle çalışmamızda kullanılan kaynaklardan bir diğeridir. Söz konusu eserde en dikkat çeken olgulardan biri binlerce yıl önce ilkel topluluklardaki can ve yaşam enerjisinin kafada olduğu düşüncesidir. Bu inanca dayalı olarak insanın çeşitli hastalıklarını iyileştirmenin genellikle kafatasında uygulanan bir tedavi ile mümkün olduğunun kabul edildiği görülmektedir. Dolayısıyla akıl hastalıkları da dahil olmak üzere farklı hastalıkları anlamak amacıyla *trepanasyon (kafatasında delik açma)* gibi uygulamalar yapılmıştır. Antropolojik araştırmalar da bahsedilen türde kafatası ameliyatlarının gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca eserde, Arkaik ve İlkçağ dönemlerindeki, akıl

¹⁴ Rüya Kılıç, *Erken Modern Osmanlı'da Deliler ve Delilik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023).

¹⁵ Haydar Akın, *Delilik Melankoli Cinlenme - Hristiyan Batı Dünyasında Aykırılık Yaratıcı Hallerin Tarihi* (İstanbul: Verba Yayıncılık, 2021).